

УДК 811.111'27:159.943

ОЦІНКА ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИКИ: КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Приходько Г. І.

Запорізький національний університет

Розглянуто категорію оцінки як одну з функцій мови, важливе і цікаве явище в лінгвістиці. Оцінювання різних фрагментів світу – безсумнівно, значуща складова когнітивної діяльності людини. Оцінка реалізується свідомістю суб'єкта при сприйнятті і обробці інформації про зовнішній світ і співвідноситься з внутрішнім (мовним) світом людини, відображаючи його «картину світу».

Ключові слова: картина світу, когнітивна діяльність, оцінка, функції мови, комунікація.

Приходько А. И. Оценка как объект лингвистики: когнитивно-коммуникативный аспект исследования. Рассмотрена категория оценки как одна из функций языка, важное и интересное явление в лингвистике. Оценивание различных фрагментов мира – несомненно, значимая составляющая когнитивной деятельности человека. Оценка реализуется сознанием субъекта при восприятии и обработке информации о внешнем мире и соотносится с внутренним (языковым) миром человека, отражая его «картину мира».

Ключевые слова: картина мира, когнитивная деятельность, оценка, функции языка, коммуникация.

Prihodko A. I. Evaluation as the Object of Linguistics: Cognitive-Communicative Aspect of Research. The paper is aimed at studying the category of value, a very important and interesting phenomenon in linguistics. Evaluation of different world's fragments is, of course, a considerable part of human cognitive activity. Evaluation is realized by subject's consciousness in the perception and processing of information about the outside world and relates to internal (linguistic) world of man, reflecting his „view of the world“.

Key words: world's picture, cognitive activity, value, language functions, communication.

Постановка проблеми. Комунікативний аспект лінгвістики є порівняно молодим, але таким, що активно розвивається. Він ставить у центр уваги не тільки мову в нерозривній єдності її форми і субстанції, але і більш високу єдність, а саме зв'язок мови та людини, яка діє в реальному світі, мислить і пізнає оточуюче середовище, спілкується із собі подібними. При цьому необхідно відзначити, що коли ми говоримо про комунікативний аспект оволодіння чи володіння мовою, то маємо на увазі, перш за все, орієнтацію на співрозмовника. Адже комунікація і є оптимальним впливом на співрозмовника у формі спілкування, обміну думками, відомостями, ідеями тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення лінгвістики на сучасному етапі включає в себе всі аспекти мовленнєвої діяльності та мовленнєвої взаємодії. Як відомо, мовленнєва діяльність – це деяка абстракція, що не співвідноситься безпосередньо з іншими видами діяльності. Ця діяльність, як вважає О.О. Леонт'єв, «має місце лише тоді, коли мовлення, так би мовити, самоцінне, коли мотив, що лежить в його основі, не може бути задоволений іншим способом, окрім мовленнєвого» [5, 63]. У зв'язку з цим актуальною є проблема співвідношення мовленнєвої діяльності та спілкування.

Мета запропонованої статті полягає у розкритті когнітивно-комунікативного потенціалу оцінки.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що мова стала розумітися більш широко, ніж це було притаманне структурній

та генеративній лінгвістиці. Тріада *форма – значення – функція* співвідносить мову з позамовною діяльністю і з умовами її використання в людській діяльності. Багатовимірність, а не однорівневність мовної системи дозволяє їй бути одночасно зверненою до зовнішньої відображеної дійсності і до сфери людської ментальності.

Досягнення будь-яких прагматичних цілей неможливе поза комунікацією, тому остання є чи не найважливішою умовою діяльності людини й самого її життя. Вербальна комунікація здійснюється через мову, яка є і формою, і засобом спілкування.

У процесі комунікації відбувається актуалізація мовної системи, причому не якоїсь абстрактної, а реально існуючої у свідомості комунікантів, яка поза спілкуванням не матеріалізується.

У зв'язку з цим важливого значення набуває комплексне вивчення мови як однієї з першоснов людських відносин. Вирішення його покладається на комунікативну лінгвістику, яка вивчає мову на всіх її рівнях і в найрізноманітніших функціональних виявах, що сприяє забезпеченню взаєморозуміння між людьми.

Можливість вербальної комунікації завжди реалізується у конкретній ситуації, у певному контексті, який є внутрішньою характеристикою комунікації. Комунікативний аспект мови означає наявність єдиної структури мовних одиниць, скріплених зв'язком змістовних і формальних сторін.

Стає очевидним, що комунікативний підхід передбачає переплетення з підходом когнітивним. У зв'язку з цим особливої значущості набуває функціонування оцінних висловлювань, оскільки оцінювання різних фрагментів світу є однією з найважливіших складових когнітивної діяльності людини.

Відомо, що сутність категорії оцінки пояснюється теорією ціннісної спрямованості людської діяльності та свідомості, а коло її характеристик обіймає все те, що задано фізичною й психічною природою людини, її буттям і відчуттям. Проте оцінювання виступає різновидом пізнавальної діяльності, адже у гносеологічному плані будь-який пізнавальний акт виражає ставлення суб'єкта

до об'єкта, тобто містить акт оцінки. Оцінний момент є не що інше, як проведена суб'єктом розумова операція над предметом висловлювання (сприйняття, розуміння, узагальнення, висновку тощо), що являє собою оцінку в найбільш широкому її розумінні.

Загальновідомо, що всі сприймані людиною явища оточуючого середовища мають у нашій свідомості певну цінність, тобто їх можна оцінити. Оцінювання виступає як невід'ємний компонент пізнання, в основу якого покладено ціннісний підхід до явищ природи і суспільства, без якого неможливі а ні діяльність, а ні саме життя людини як істоти, що має різноманітні потреби, інтереси і цілі.

Люди оцінюють минуле та теперішнє, вітчизняне та іноземне, зовнішність і поведінку індивіда, форму та розмір різних предметів, речей, тривалість та частоту подій, ступінь складності завдань тощо. Оцінке трактування особи, обставин, предмета є одним із найважливіших видів розумово-мовленнєвої діяльності в повсякденному житті особистості.

Отже, об'єктивний світ оцінюється людиною з точки зору його ціннісного характеру – доба та зла, правди та неправди, справедливості та несправедливості, користі та шкоди, краси та потворності, допустимого та забороненого.

Діяльність людини – поняття прагматичне, бо вона доцільна лише тоді, коли спрямована на ті явища й властивості, із яких можна добути що-небудь корисне, цінне. Як слушно зауважує Н.Д. Арутюнова, природа оцінки завжди відповідає природі людини, оскільки «оцінюється те, що потрібно (фізично і духовно) людині та Людству» [1, 181].

Виклад основного матеріалу. Оцінка завжди когнітивна за своєю природою, а отже логіко-предметна. Оцінка і гносеологічна функції мови тісно взаємопов'язані. І в той же час вони рівноправні, оскільки у процесі оцінювання перетворюється пізнання, а у процесі пізнання постійно присутня оцінка. Співвідношення пізнання та оцінки, що мають дуже складний характер, належать до сфери дослідження когнітивної лінгвістики, проблематика якої охоплює природу про-

цедур, котрі регулюють та структурують мовленнєве сприйняття.

Таким чином, саме когнітивний підхід, що спирається на взаємодію мови та мислення, є найбільш релевантним для розгляду категорії оцінки, оскільки вивчає її у контексті пізнавальної діяльності людини.

Оцінювання – це процес, який має місце в будь-якій науці. Підтвердженням цього є той факт, що ціннісна орієнтація в багатьох випадках сприяла розвитку цілої низки напрямків не тільки в лінгвістичній галузі, але й у комп'ютерній техніці, генній інженерії та інших, що свідчить про стійку інтеграцію наукових знань у межах когнітивної парадигми, яка за попереднім визначенням формувалася як інтердисциплінарна (когнітивна) наука.

Когнітивний процес оцінювання, включаючись в загальну програму діяльності людини, орієнтований на прийняття рішень і лежить в основі вибору практичних дій. Людина як суб'єкт мовної діяльності – це особа, котра сприймає й осмислює світ, здатна оцінювати мовленнєві факти у своїй повсякденній мовленнєвій практиці.

Гене́за поняття «цінність», якщо вда́тися до реконструювання його на основі етимології слів, що його називають, фіксує в ньому принаймні три суттєвих елементи: характеристику зовнішніх властивостей предметів та речей як об'єктів ціннісного ставлення до них людини; психологічні якості самої людини як суб'єкта цього ставлення; стосунки між людьми, їх спілкування, завдяки якому цінності набувають узагальненого значення.

Кожен із класів цінностей поєднує в собі основне значення цінності – речово-предметне, психологічне і соціальне. Пізнаючи природні властивості об'єктів та відтворюючи їх цінність, людина розкриває й певні аспекти соціальних відносин, оскільки значимість речі або явища визначається перш за все суспільним ставленням до них.

Існують цінності універсальні (загальнолюдські, властиві окремим спільнотам) та індивідуальні. Як концентроване вираження досвіду життєдіяльності конкретної соціальної спільноти цінності складаються в певну систему, якої індивід

як член цього суспільства дотримується у процесі власного оцінювання.

Особистісні цінності є індивідуальним відображенням групових або універсальних цінностей. Вони є дещо відмінними у різних людей, що пов'язане з інтерпретацією їх змісту та зміщенням акцентів. Відбір, привласнення та асиміляція індивідом соціальних цінностей опосередковані його соціальною ідентичністю та цінностями референтних для нього малих контактних груп.

Суб'єкт оцінки виступає в цих випадках як психічний або фізичний рецептор, оцінюючи подію, ситуацію, об'єкт у різних діапазонах: етична оцінка (соромно, принизливо, грішно), емоційна (нудно), інтелектуальна (нерозумно), утилітарна (безглуздо, пізно) і психологічна (важко, легко, нелегко, мудро), що підкреслює найважливішу особливість семантики оціночних слів – дифузність їх значень, зумовлену, перш за все, здатністю репрезентувати оцінки з точки зору різних підстав.

Саме в оцінних визначеннях слів зафіксовано естетичне переживання особистості. Комунікативна мета, яку ставить при цьому перед собою мовець, – «найкращим чином донести до слухача свою точку зору, переконати його в можливості та правомірності саме такого, а не іншого бачення слова» [9, 60]. В емоційних і естетичних оцінках розкривається той образ слова, який зберігається в мовній свідомості індивіда. Відомо, що в основі цього способу лежать асоціації, що викликаються явищем, віддзеркаленим у слові, або його звуковою формою.

І до цього часу не втратили своєї актуальності судження В.В. Виноградова про те, що «слово сяє експресивними фарбами соціального середовища. Відображаючи особистість (індивідуальну або колективну) суб'єкта мовлення, характеризуючи його оцінку дійсності, воно кваліфікує його як представника тієї чи іншої суспільної групи. <...> Експресія завжди суб'єктивна, характерна й особистісна – від самого швидкоплинного до самого стійкого, від схвильованості миті до постійності не тільки особи, найближчого її середовища, класу, а й епохи, народу, культури» [4, 25].

За своєю природою оцінка антропоцентрична. Щоб оцінити об'єкт чи предмет, людина повинна «пропустити» його ознаки через свою свідомість. Зміст оцінки відбиває природу людини. Оцінюється те, що потрібно людині. Оцінка представляє людину як ціль, показуючи рух від сфери систем до центру всіх цих систем, до людини, мовної особистості.

Тісний зв'язок оцінок мовця та його знань про світ підтверджує і той факт, що у висловлюванні оцінка може знаходити своє вираження в характеристиці певних подій, предметів, явищ, що мають для певної соціальної групи або суспільства в цілому позитивне / негативне оцінне значення.

Лінгвістичний аспект категорії оцінки становить вся сукупність засобів і способів її вираження – фонетичних, морфологічних, синтаксичних, психічних тощо, які відображають елементи оцінної ситуації. Частиномовне розшарування оцінної лексики в свою чергу ще раз підтверджує думку О.О. Потебні про частини мови як про своєрідний «модус» [7, 5] представлення чого-небудь в нашій свідомості, а також думку ряду вчених про необхідність функціонально-когнітивного підходу до вивчення категорії оцінки (див., наприклад, роботи Н.Д. Арутюнової, О.Л. Бессонової, О.М. Вольф, М.В. Нікітіна)

Інтерес дослідників до «граматики оцінок» стимульований характерною для сучасної лінгвістики атмосферою уваги до функціональної граматики, що надійно зайняла свою нішу, незважаючи на менш ніж вікову історію. Функціональна спрямованість оцінних висловлювань зумовлена використанням мовцем мови як «засобу для власного вторгнення в мовленнєвий акт» [8, 120]: вираження своєї думки, свого ставлення і своїх оцінок, вираз стосунків, які він встановлює між собою і слухачем. Це, на думку М.А.К. Хеллідея, оцінно-комунікативна функція мови, протиставлена репрезентативній (або концептуальній).

Схожу думку висловлює і Ш. Баллі, який чітко підмітив, що «мислити – значить реагувати на подання, констатуєчи його наявність, оцінюючи його або бажаючи» [2, 43]. Мовець

у такий спосіб виражає або прояв волі, або судження про факт чи цінності факту.

Отже, поняття «функції» є основоположним у дослідженні мовних одиниць: «це ... здатність до виконання певного призначення, потенціал функціонування (в «згорнутому вигляді»), і разом з тим реалізація цієї здатності, тобто результат, мета функціонування» [3, 26]. Функціональний принцип дозволяє побачити оціночні висловлювання в їх «дії», відображаючи позитивні або негативні ціннісні властивості, приписувані суб'єктом об'єкту оцінки. Спираючись на завдання функціональної граматики – розробку динамічного аспекту функціонування граматичних одиниць у взаємодії з елементами різних рівнів мови, які беруть участь у вираженні смислу висловлювання, лінгвісти намагаються всебічно вивчити семантику оцінки та засоби її вираження в сучасних лінгвістичних студіях.

Інтерпретація оцінки як «суперсуб'єктивної» категорії мислення та мови відображає складний і суперечливий по своїй суті характер семантики оцінки, що полягає в «узагальнюючій референції оцінної функції, «вторинності» її номінації, специфічності комунікативної мети, що відбиває об'єктивні властивості інформації одночасно» [6, 13].

Всі наведені вище описи дозволяють інтерпретувати оцінку як вираження ціннісного ставлення суб'єкта до предмета мовлення, здійснене на всіх рівнях мови, що є результатом абстрактної роботи свідомості мовця, логічного умовиводу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Поняття «оцінка» стало невід'ємною частиною концептуального апарату сучасної лінгвістики, який з усією очевидністю свідчить про той факт, що неможливо дослідити мову без звернення до її основного призначення, її «творця», носія, користувача – до конкретної мовної особистості, до людини.

Оцінка, таким чином, повинна вивчатися комплексно та вичерпно як категорія високого рівня абстрагування, яка належить до числа тих категорій, які задані суспільною, фізичною та психічною природою людини, що зумовлює її ставлення до інших індивідів та предметів навколишньої дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. / Н.Д. Арутюнова – М.: Наука, 1988. – 341 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. / Ш. Балли– М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
3. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени. / А.В. Бондарко – СПб.: Изд-во С.– Петерб. ун-та, 1999. – 260 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 2001. – 720 с.
5. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / А.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 287 с.
6. Маркелова Т.В. Функционально-семантическое поле оценки в русском языке / Т.В. Маркелова // Вестник МГУ. Сер.9. Филология. – 1994. – № 4. – С. 13 – 23.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М.: Просвещение, 1968. – 552 с.
8. Хэллидей М.А.К. Лингвистическая функция и литературный стиль / М.А.К. Хэллидей // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 9. М., 1980.
9. Чернейко Л.О. Порождение и восприятие межличностных оценок / Л.О. Чернейко // Филологические науки. – № 6. – 1996. – С. 60 – 68.